

Erik Christensen

Johannes Hohlenberg – en basisindkomstpioner i 1930'erne

Johannes Hohlenberg er en dansk forfatter og maler, der levede fra 1881 til 1960, er i dag ukendt for de fleste. Enkelte husker ham for hans Kierkegaard bøger, der efter 2. Verdenskrig vandt stor ikke bare national udbredelse og anerkendelse, andre kender ham for hans bog om ”Yoga i dens Betydning for Europa”, som også har vundet stor udbredelse. At han også var en original økonomisk-politisk filosof har hidtil kun været kendt af meget få.

I en kort periode fra 1935-36 var han redaktør af bevægelsen, Jord, Arbejde og Kapitals (J.A.K.) blad. J.A. K blev oprettet i 1931 som følge af landbrugskrisen og gik ind for udstedelsen af andelspenge, der skulle indføre rentefri finansiering af samfundet.

En række af Hohlenbergs småartikler i J.A.K-Bladet i 1935-36, som jeg har samlet, repræsenterer stor teoretisk originalitet på det økonomisk-politiske område. De er derudover formuleret med en sådan pædagogisk kvalitet, at de har interesse for et større publikum, i en tid med økonomisk krise, hvor principielle penge- og bankspørgsmål igen er kommet på den politiske dagsorden.

Et nyt statsbegreb

Det interessante ved Johannes Hohlenbergs økonomisk-politiske filosofi er, at han går ind og rokker ved kernebetydningerne i vores opfattelser af, hvad der er politik og økonomi.

Hohlenberg var bekymret for udviklingen i 1930'erne. Udviklingen i lande som Hitlers Tyskland og Stalins Rusland, hvor staten netop havde strammet grebet om både kulturen og økonomien, var eksempler på en bevægelse i retning af diktatur. Men de demokratiske stater som Danmark var efter Hohlenbergs opfattelse også på vej til at blive diktaturer, fordi man også her havde den principielle opfattelse, at staten havde suverænitet over både kultur og økonomi, og fordi man i praksis oplevede flere og flere indgreb i både den økonomiske og kulturelle sfære. Vi havde aldrig rigtig fået udviklet et demokrati. Det var kun blevet et pseudodemokrati, fordi man havde overtaget enevældens statsbegreb.

For Hohlenberg er det centralt, at den demokratiske stat (hvor flertallet bestemmer) er en begrænset stat, fordi de væsentlige områder af samfundet, som udgøres af den økonomiske sfære og den kulturelle sfære, ikke i et demokratisk samfund bør være underlagt statens (flertallets) suverænitet. På det kulturelle område er det den enkelte, der er suveræn. Ingen kan bestemme, hvad den enkelte person skal tro og tænke. Og på det økonomiske område er det heller ikke staten, der bør have suverænitet. Her ligger suveræniteten hos de økonomiske aktører (producenter og forbrugere) i fællesskab. Her hører suveræniteten hjemme i økonomiske sammenslutninger.

Ifølge Hohlenberg var det naturligt og konsekvent at indføre demokrati forstået som almindelig stemmeret på det politiske område. Men den almindelige stemmeret er kun et middel og ikke et mål i sig selv. Det kan anvendes på det politiske område, fordi i forhold til staten, i spørgsmålet om ret og sikkerhed, er alle lige. I forhold til det økonomiske liv og åndslivet er mennesker derimod ikke lige, men meget forskellige. Derfor gælder det om at indskrænke statens område til de ting, som virkelig er fællesinteresser.

Hvori består så menneskers virkelige fællesinteresser? Hvor er de lige? For Hohlenberg er staten en retsstat, hvorfor han taler om ”Sikring af Retstilstanden og Beskyttelse af Menneskene indadtil og udadtil”. Det betyder imidlertid også, at staten skal sikre, at beslutningerne i de organer og råd, som eksisterer i det kulturelle og økonomiske liv, får ”retskraft”. Men i forhold til det økonomiske liv er det også statens opgave at sætte ”en Grænse for det økonomiske Livs magt over og Misbrug af den enkelte.” Mere konkret betyder det, at staten skal sikre den enkelte retten til en andel af det samlede produktionsresultat, hvilket Hohlenberg kalder "fællesarven". Retten til et eksistensminimum bliver altså ikke betragtet som et økonomisk spørgsmål, men som en væsentlig del af retsstatens grundlag. Hohlenberg går endda så langt som at kalde denne ret ”det økonomiske Demokrati, der er en forudsætning for det egentlige Styre ved Folkets Vilje.” I forhold til åndslivet er det på tilsvarende vis statens opgave at sikre den grundlæggende ligeret (religions-, -ytrings- og forsamlingsfrihed).

En ny opfattelse af økonomi

Hohlenberg stod som formidleren af Rudolf Steiners økonomiske tanker. En af de centrale tanker hos Steiner er, at den moderne arbejdsdeling har betydet, at ingen arbejder for sig selv, men alle arbejder for alle. Steiner tolker det som, at arbejdsdelingen rent økonomisk udrydder egoismen og skaber et krav om altruisme. Derfor formulerer han også direkte en social grundlov, der siger, at sundheden i et fællesskab af samarbejdende mennesker er desto større, jo mindre den enkelte gør krav på frugterne af sit arbejde for sig selv, det vil sige, jo mere han afgiver af disse frugter til sine medarbejdere, og jo mere hans behov ikke tilfredsstilles af hans egne ydelser, men af andres.

Økonomi er, som Hohlenberg udtrykker det, ikke en naturvidenskab, hvor naturlove hersker, og hvor man har faste begreber og definitioner. Det er derimod et levende spændingsforhold mellem modstridende interesser, der stadig skifter. Derfor kalder han det også kunst. Og i modsætning til liberalisterne, der lægger vægt på egoismen og profitmotivet i den økonomiske adfærd, siger han, at grundmotivet i det økonomiske liv er tilfredsstillelsen af behov, hvor det i det politiske liv er søgen efter retfærdighed. Hvor liberalisterne i økonomien ser alles kamp mod alle og de mest egnedes overlevelse, altså en jungle, ser Hohlenberg det økonomiske livs virkelige natur som ”alles arbejde for alle”.

Men betyder Hohlenbergs afstandtagen fra både liberalistisk frimarkedstænkning og socialistisk regulering af økonomien ikke, at han alligevel accepterer kapitalismen som økonomisk system? Nej, tværtimod. Han betragter sig selv som en mere ægte modstander af kapitalismen end socialdemokratiet og marxisterne. Med kapitalisme forstår han ”den Tilbøjelighed eller Tendens, som vil udnytte den opsparede Rigdom (Kapital) til egoistiske Formaal. Den, som benytter den opsparede Kapital til at lade andre arbejde for sig og leve af deres Arbejde, kalder vi Kapitalist, og det system, som tillader en saadan Udnyttelse betegner vi som kapitalistisk.”

Hohlenberg mener, at socialdemokratiet i virkeligheden ikke ønsker andet end at erstatte privatkapitalismen med en statskapitalisme, hvilket vil betyde en udbytning af en langt værre art end den private kapital kan præstere. De vil altså ikke afskaffe kapitalismen, men blot overtage den. Derimod ser han sine egne forslag som meget mere radikale i forhold til kapitalismen, idet de indebærer en ændring af selve pengemediet, således at man afskaffer udbytningen gennem ”omsætningsmidlet”.

En ny opfattelse af jord, kapital og penge

Hohlenbergs radikale opgør med kapitalismen viser sig i hans afstandtagen fra at betragte jord, kapital og penge som almindelige varer, der kan handles med profit og renter. Med hensyn til jorden tilslutter han sig den gamle germanske opfattelse, hvor man betragtede jorden som "et levende Væsen, der ikke kunne ejes, men som "beklædtes"". Det vil sige, at retten til jorden rettelig tilhører fællesskabet (som Grundtvig også mente), hvorfor man kun kunne opnå en brugsret. På tilsvarende vis mener han, at man heller ikke kan eje produktionsmidlerne, fabrikker, maskiner og industrikapital. De kan hverken ejes af enkeltpersoner eller staten, men kun af fællesskabet. Det betyder mere konkret, at de økonomiske sammenslutninger eller råd skal sørge for, at de bedst egnede til at forvalte disse produktionsmidler får en brugsret. Endelig mener Hohlenberg også, at retten til kreditgivning bør være hos fællesskabet, og ikke hos private banker som i dag. Det bør alene være fællesskabet, som "indkasserer den Del af det samlede Arbejdsudbytte, som tilkommer samfundet som Helhed og stiller det til Raadighed for dem som vil og kan skabe nye Foretagender af materiel og aandelig Art." Derved bliver pengene et neutralt middel til omsætning af varer.

Individets og kulturlivets autonomi

Ånds- og kulturlivets princip er for Hohlenberg friheden, hvor politikken og statens princip var ligheden. Det betyder, at her gælder statens suverænitet ikke, her er det enkelte individ suveræn til at tro, tænke og ytre sig. Intet demokratisk flertal skal på dette område kunne tvinge det enkelte individ imod dets overbevisning.

Det betyder, at Hohlenberg også her er meget radikal i sine tanker omkring undervisningsvæsenet og kulturlivets frigørelse fra staten. Han har ingen tiltro til, at en regering (den demokratiske partistat) er interesseret i, at folket går ind for oplysning og tankefrihed. I dag har staten overtaget det meste af skolen, og lærerne er blevet offentligt ansatte. Hohlenberg forestiller sig, at det er fællesskabet (og ikke staten), det vil sige de økonomiske sammenslutninger, der stiller økonomiske midler til rådighed for undervisningsvæsenet. Herefter vil det være lærere og forældre i fællesskab, der nærmere bestemmer, hvorledes undervisningen skal indrettes.

Tregrening af samfundsfunktionerne

Den nye opfattelse af forholdet mellem stat, økonomi og åndsliv betyder en tregrening af samfundsfunktionerne. Hohlenberg så den som et udtryk for den franske revolutions erklæring om menneskerettighederne samlet i formlen frihed, lighed og broderskab. Staten byggede på lighed, åndslivet på frihed og økonomien på broderskab. En klar adskillelse af disse samfundsfunktioner ville hindre, at statens magtsfære bredte sig til åndslivet og det økonomiske liv, hvorved man kunne undgå diktaturet.

Samtidig med at udviklingen af ideen om nationalstaten vandt udbredelse, udviklede økonomien sig imidlertid i stigende grad til at være en verdensøkonomi, ifølge Hohlenberg. Verden var blevet én økonomisk enhed. Der var ikke længere noget ”udenfor”. På verdensplan var man henvist til selvforsyning. Men mange politikere talte for selvforsyning på nationalt plan, hvilket var en ødelæggende ide for økonomiens udvikling. For at løse de politiske, økonomiske og kulturelle konflikter, som nationalstaterne har skabt og vil skabe, ville skabelsen af en verdensstat være den ultimative løsning. Det ville være en logisk løsning, men for Hohlenberg ikke en praktisabel og ønskelig løsning, fordi man her ville få skabt en meget lille gruppe af statsmænd med en absolut magt, hvilket ville kunne danne grundlag for et uhyggeligt verdensdiktatur.

Hverken nationalstaten eller verdensstaten er altså en løsning. Løsningen ligger derimod i en skelnen mellem tre forskellige grænser mellem landene, hvor man følger tregreningslæren og antager et nyt statsbegreb. Med de moderne nationale enhedsstater forsøger man at gøre de kulturelle, politiske og økonomiske grænser sammenfaldende. Men disse grænser er ifølge Hohlenberg af helt forskellige karakter, og problemet bliver uløseligt, når de politiske grænser bliver bestemmende for de kulturelle og økonomiske.

Grænserne i åndslivet er af en helt anden art end i det politiske liv. De ligger ”i Menneskesjælene og skiller ikke i Landområder, men Følelser, Tanker og Viljer”, og økonomien bevæger sig ”inden for de grænser der er givet ved Samspillet mellem Naturens Muligheder og Menneskenes Evne til at udnytte dem”. De eneste territoriale grænser er altså de politiske. Derfor er det moderne menneske på en måde borger i tre verdener, som Hohlenberg udtrykker det. Åndeligt er han borger i en stat, som ikke er af denne verden. Økonomisk er han borger i en stat, som omspænder hele jorden, og politisk er han statsborger inden for et bestemt territorium.

Arbejdsløshed – et onde eller et gode?

Med sin nye opfattelse af økonomi anlagde Hohlenberg også en utraditionel synsvinkel på et af mellemkrigstidens største problemer, arbejdsløsheden. Det var et eksempel på, at man måtte gøre sig klart, hvori problemerne omkring arbejdsløsheden bestod og danne sig helt nye begreber (synsvinkler) for at finde nye løsninger.

Lag på lag skræller Hohlenberg de argumenter af, der bruges i debatten, for at komme ned til de grundproblemer, der ligger i arbejdsløshedssituationen. Den umiddelbare reaktion på arbejdsløsheden er, at når der er arbejdsløshed, bør man skaffe arbejde til de arbejdsløse. Men her vender Hohlenberg kritisk blikket og siger, at det ikke er arbejdet, men arbejdets frugter, der søges. Det er altså manglen på eksistensgrundlag (indkomst), der er problemet. Men skal man ikke arbejde for at kunne få en indkomst? Nej, siger Hohlenberg igen. Arbejde er nødvendigt for hele samfundet, men ikke for den enkelte. Man har ændret det gamle udsagn om ”Den, som ikke arbejder, kan ikke få føden” fra en moralsk fordring til at være en moralsk sandhed og en art naturlov. Men det er ikke nogen naturlov, idet sammenhængen mellem arbejdsydelsen og nydelsen af arbejdets frugter har mistet gyldighed for mange mennesker. Men alligevel har arbejdet uhyre stor sjælelig betydning for de fleste mennesker, idet det udfylder deres liv sjæleligt og optager deres tid, indrømmer Hohlenberg. Og her ligger i virkeligheden den egentlige kerne i arbejdsløshedens problem. Arbejdsløshed betyder nemlig også frihed. Så det store spørgsmål er, om mennesker evner at stille sig sine opgaver, sætte sig mål og udfylde sin tid, når det ikke er nødvendigt at arbejde. Arbejdsløshedsproblemetets kerne er altså et fritidsproblem.

Sammenfattende mener Hohlenberg, at arbejdsløshedsproblemet i virkeligheden består af tre problemer, som må løses hver for sig. 1. Et egentlig økonomisk problem: Hvorledes ordnes den enkeltes deltagelse i det samlede samfundsmæssige arbejde på den sagligt set bedste og mest effektive måde? Det afgøres i de økonomiske sammenslutninger. 2. Et politisk problem. Hvorledes får den enkelte, hvad han behøver (et eksistensminimum) af de varer, der produceres? Det fastsættes politisk. 3. Et individuelt kulturelt problem. Hvorledes beskæftiges den enkelte? Det er helt op til den enkelte at afgøre det.

Samfundsarv og samfundsdividende

Det utraditionelle element i Hohlenbergs syn på arbejdsløshedsproblemet er hans påstand om, at spørgsmålet om produktionens retfærdige fordeling er et spørgsmål om menneskeret og ikke noget, der angår økonomien. Staten skal nemlig sørge for, at alle mennesker får et eksistensminimum ved at blive tildelt en vis andel af samfundsproduktionen.

Ligesom i analysen af arbejdsløshedsproblemet gennemgår Hohlenberg også her lag for lag de argumenter, der normalt fremføres imod en sådan dividende. Er det ikke moralsk uforvarligt, at folk skal have penge uden at bestille noget for dem? Sådan siger mange ”der har deres på det tørre”, som Hohlenberg udtrykker det. Og det selvom de netop ofte selv modtager en eller anden dividende, uden at der arbejdes for den. Det er ”de andre”, de ”fattige”, der ikke kan tåle at få penge uden at bestille noget. Det er en rent moralsk argumentation, der ofte har et misforstået kristeligt præg. Mennesket skal have det ”hårdt”, fordi der i Biblen står, at mennesket ”i sit Ansigts Sved skal æde sit Brød.”

Et af Hohlenbergs hovedargumenter for en samfundsdividende er den rivende tekniske udvikling, hvor arbejdet kan blive væsentlig reduceret, hvis menneskene ønsker det. Derudover mener han, at der i kravet om en modydelse ligger spiren til en befaling fra staten om at yde et bestemt arbejde. Derved vil man være på vej til en planøkonomi og et diktatur efter Hohlenbergs opfattelse.

Men vil en sådan dividende ikke betyde, at ingen ville arbejde? Det mener Hohlenberg er højst usandsynligt. Men det ville markedet, som ”Ventilen på en Dampkedel” regulere. Hvis minimummet er for højt, må flere påtage sig arbejde, hvis det er for lavt, vil minimummet kunne forhøjes.

For Hohlenberg er frihedsperspektivet det helt afgørende. Et dividendesystem vil betyde, at den enkelte virkelig kan komme til ”at yde det for ham rigtige, naar, hvor og for hvem han lyster.” Det vil betyde en væsentlig styrkelse af kunst og videnskab, fordi ”de Kunstnerfrø og Videnskabsspirer”, som ligger gemt i snart sagt hvert menneske, kan få lejlighed til at udvikle sig.

Hohlenberg gør samtidig opmærksom på, at hans tanker om en samfundsdividende er inspireret af og ligger på linje med lignede tanker i den i 1930'erne opståede Social Credit-bevægelse i en række lande, specielt i England, Canada og New Zealand, hvor det endda lykkedes at få repræsentanter for disse bevægelser indvalgt i parlamenterne.

Den samlede løsning

Samlet set befinder man sig midt i 1930'erne i en helt grotesk situation efter Hohlenbergs opfattelse. Den moderne teknik har gjort, at man befinder sig i en verden med overflod af goder, men samtidig kan man konstatere, at der er fattigdom. Det skyldes, at menneskene ikke har råd til "at købe de Rigdomme, de selv frembringer". Hvad er årsagen til det? At det middel, pengene, der skulle sikre, at vareoverfloden kan omsættes, ikke udfylder den opgave. De dirigeres ikke hen til dem, der har brug for dem, men derhen, hvor de skaber det største udbytte. Det kan ændres ved, at man ændrer pengenes funktion. Fra at være en vare, der kan lejes ud mod en afgift (rente), skal de gøres til et neutralt omsætningsmiddel. I det bestående system skabes en tendens til overproduktion på producentsiden og en underkonsumtion på forbrugssiden. Ved at udskille beskæftigelsesproblemet fra produktion og erhvervelsen af penge fra beskæftigelsen kan man ændre denne uligevægt ved at give alle mennesker en andel af samfundets økonomiske overskud uden hensyn til deres deltagelse i arbejdslivet.

Som tidligere angivet betyder det, at kreditgivningen i samfundet går fra at være privat (hos bankerne) til det økonomiske fællesskab, hvilket mere konkret betyder, at dem, der får brugsret til produktionsmidlerne, pålægges en afgift, som betales til fællesskabet, og som træder i stedet for renten til den private kapitalejer. For Hohlenberg repræsenterer det selve grundlaget for foreningen J.A.K., Jord Arbejde og Kapital. Han forestillede sig, at det afregningssystem, som J.A.K. havde etableret, kunne inspirere andre lande. Et lille land som Danmark kunne nemlig lettere end et stort land gå i spidsen for udviklingen af de nye politisk-økonomiske ideer.

Hohlenbergs særpræg

En grund til, at Hohlenbergs økonomisk-politiske synspunkter hidtil har været ukendte skyldes sikkert, at hans synspunkter på en lang række forhold ikke lod sig indpasse i de almindelige skalaer, man ofte placeres i i offentligheden: højre-venstreorienteret eller progressiv-reaktionær. For de højreorienterede blev han i forhold til nogle økonomisk-politiske forhold nærmest betragtet som kommunist, mens han for venstreorienterede blev anset for at være reaktionær eller nærmest fascistisk. Forfatteren Jacob

Paludan kaldte ham i et portræt rammende for ”en af de knudrede personligheder, der bringer uorden i politiske tænkevaner”.

På nogle punkter synes der at være en lighed mellem Hohlenberg og de socialistiske tanker. Det viser sig i kritikken af kapitalismen og den liberale markedsøkonomi. Man vender sig imod tendensen til at skabe ulighed, uretfærdighed og udbytning i den økonomiske sfære, kort sagt imod den privatkapitalistiske struktur. Det betyder imidlertid ikke et krav om en statslig overtagelse af hele økonomien, men kun en garanti for, at individerne ikke kan udbyttes, og det sikres gennem et retsligt garanteret eksistensminimum. Dermed afvises den statslige overtagelse af produktionsmidlerne. Disse tilhører fællesskabet, som er forskelligt fra staten.

Socialister tilskriver demokrati-idealet en meget stor betydning ved at ville udvide dette begreb til at gælde både for den økonomiske og den kulturelle sfære. For JH er demokrati i sin kerne et snævert politisk begreb knyttet til den politiske sfære. For den kulturelle og den økonomiske sfære gælder autonomi og selvforvaltning, hvor en faglig kompetence bør respekteres. JH udtaler sig ikke særlig konkret om, hvordan en sådan selvforvaltning skal udformes, men antyder dog visse steder, at både forældre og lærere skal have indflydelse på skolen, samt at forbrugere, arbejdere og producenter skal have en indflydelse.

Prioriteringen af frihed i forhold til lighed har altid delt liberalister og socialister, hvor liberalister har haft friheden som kerneværdi i forhold til ligheden, mens det for socialister har været omvendt. Liberalister har især prioriteret et negativt frihedsbegreb (frihed fra staten) og lagt vægt på den økonomiske frihed og ikke mindst gjort lighed til et politisk begreb. Heroverfor har socialister også haft et positivt frihedsbegreb (frihed til) og derfor også lagt vægt på en vis form for økonomisk lighed som forudsætning for friheden. For dem er lighedsidealet ikke kun politisk, men har også økonomiske dimensioner bl.a. ved sikring af økonomiske ressourcer og uddannelse.

Her synes JH's syn på forholdet mellem frihed og lighed at udgøre en form for syntese. JH er enig med liberalisterne i at prioritere friheden meget højt, men er samtidig enig med socialisterne i, at der må sikres et materielt grundlag for, at en sådan frihed er reel. Og her er JH meget mere konkret og præcis end socialisterne, ved at tildele alle individer en ubetinget retsgaranti for sikring af et eksistensminimum. Socialister vil normalt sikre friheden igennem skabelsen af fuld beskæftigelse. Men da det aldrig fuldt ud vil kunne realiseres i et kapitalistisk samfund, er JH's lovmæssige sikring af et ubetinget eksistensminimum en meget mere effektiv sikring af en reel frihed. I de liberale og socialdemokratiske velfærdsstater fratages en relativt stor gruppe borgere permanent friheden igennem krav om jobsøgning og aktivering.

Hohlenberg anerkender både liberalismen og socialismen som vigtige idemæssige strømninger i den europæiske kultur. Det kunne indikere, at han befandt sig midt i den traditionelle skala i en form for socialliberalistisk standpunkt. Det er imidlertid ikke tilfældet, idet han ikke ser liberalismens betydning som værende af økonomisk art, men mere af politisk og kulturel art som en frihed fra åndelige og politiske autoriteter og en positiv frihed til at udvikle sig som menneske. Det gode i den socialistiske ideimpuls er solidaritetstanken, der udspringer af, at mennesker i den moderne arbejdsdelte økonomi er blevet stadig tættere bundet sammen. Men i modsætning til den traditionelle socialismes læggen vægt på staten, tager Hohlenberg afstand fra en statslig styring af økonomien. Heri ligger en minimalstatsopfattelse, men ikke af liberalistisk art, fordi både jord, kapital og penge hverken bør forvaltes af marked eller stat, men af fællesskabet.

Hohlenberg – højre- eller venstreradikal?

I dele af eftertidens historieskrivning er J.A.K. blevet henregnet til en af de yderliggående højregrupper og mere konkret til at være højreradikal sammen med L.A., Bondepartiet og Dansk Samling i modsætning til de egentlige fascister og nazister. En sådan placering af J.A.K.-bevægelsen synes på flere punkter problematisk, og helt forkert hvad angår Johannes Hohlenberg.

Højreradikalisme betegner en position, der på en gang var antiliberalistisk og antikommunistisk, altså udtrykte et ”tredje standpunkt” i 1930’erne. Samtidig udtryktes en skepsis over for de etablerede politiske partier og det parlamentariske system. Endelig indeholdt det også en tro på en stærk, autoritær stat, en dyrkelse af det nationale samt en forestilling om en korporativ styring af økonomien.

J.A.K. gik slet ikke ind for en stærk autoritær stat, en dyrkelse af det nationale og en mere traditionel korporativ styring af økonomien.

J.A. K. gik ikke ind for en stærk stat, men for en reduktion af statens rolle i økonomien og det kulturelle liv. Internt i J.A.K.-bevægelsen kunne man dog se en vis form for førerdyrkelse omkring J.A.K.’s leder K. Engelbrecht Kristiansen, hvilket medførte flere konflikter med enkeltpersoner og grupper, som kritiserede hans rolle. Han blev kaldt ”førstestyrelsen”, og havde en stærk karisma.

Med hensyn til økonomiens organisering var J.A.K. langt mere radikal end de mere traditionelle korporative ideer, som var udbredte i 1930’erne. Man havde konkrete forestillinger om en revolutionering af pengesystemet og en afskaffelse af kapitalismen, hvor Dansk Samling og nazisterne

accepterede kapitalismen og lagde op til et korporativt samarbejde mellem kapital og arbejde. Endvidere afviste man, som tidligere nævnt klart en dyrkelse af det nationale.

Samlet set mener jeg derfor, det er fejlagtigt ideologisk at placere J.A.K.-bevægelsen som en højreradikal bevægelse. At den havde sit udspring og fik sin støtte hos bønderne, hvorfor den havde et vist samarbejde med andre bevægelser, der med rette kan betegnes som højreradikale, gør ikke det ikke berettiget også at kalde den højreradikal. Man kunne med større ret kalde bevægelsen venstreradikal, fordi den havde et langt mere radikal kritisk holdning til kapitalismen, og den vendte sig også imod de andre bevægelser nationalisme.

Hohlenbergs samfundsopfattelse – visionær og begrænset

Hvad kan man så lære af Hohlenbergs samfundsanalyse i dag? Hvor er han direkte visionært forudseende i forhold til nutidens samfund, og hvor har han direkte taget fejl af udviklingen? På hvilke områder kan han alligevel virke inspirerende i forhold til at skabe et nyt verdenssamfund i fremtiden?

Ved læsning af Hohlenbergs artikler bliver man flere gange slået af, at han på nogle punkter har været meget visionær og forudseende og på andre lidt begrænset i sin forestilling om, hvordan samfundet kunne udvikle sig.

Det visionære, forudseende kommer måske klarest til udtryk i Hohlenbergs opfattelse af, hvorledes den verdensøkonomiske struktur som et sammenhængende net må udvikles. Med disse formuleringer kommer man uvilkårligt til at tænke på internettets opbygning. Det sker, hvor han skriver, at strukturen kan sammenlignes med et sammenhængende net, der

”kan sammenlignes med Cellerne i en Bistat eller Maskerne i et Net, som udstrækker sig over hele Jorden, og af hvilke der kan tilføjes saa mange, det skal være, i alle Retninger. Eftersom alle Mennesker er baade Producenter og Konsumenter, og altsaa har Interesser i begge Retninger, vil dette aldrig kunne føre til en Spaltning af Samfundet i fjendtlige Fraktioner eller Klasser. Hvert enkelt har Interesser i alle Retninger, og Løsningen maa falde paa de Punkter, hvor Nettets Traade mødes og skærer hverandre” (s.52).

Det er præcis sådan internettet har udviklet sig og er opbygget. Det kan hverken styres af nogen enkeltperson eller central politisk instans. Netop internettet har vist, at mennesker gerne vil udveksle ideer og stille dem gratis til rådighed for andre. Internettet kan på en måde siges at være en del af vore dages "åndelige" verden, hvor kreativiteten slippes løs, og hvor viden er stort set frit tilgængelig.

Andre træk ved nutidens samfundsstruktur adskiller sig imidlertid meget fra Hohlenbergs forestilling om en mulig samfundsudvikling i 1930'erne. Allerede i 1930'erne mente Hohlenberg, at man havde skabt et overflodssamfund. Han talte om at "produktionsgåden" var løst, og vi kunne koncentrere opmærksomheden "om fordelingen af produktionen." Muligheden for "en voksende fritid" var til stede, fordi der var brug for meget få mennesker "i den faktiske produktionstjeneste". Flere ville kun beskæftige sig med åndelige sysler. Ligesom økonomen John Maynard Keynes allerede i 1928 (Keynes 1996) havde talt om "teknologisk arbejdsløshed", "opfører vi os som om vi var i Knaphedens Tidsalder", som Hohlenberg formulerer det.

I dag lever vi i et endnu mere udpræget overflodssamfund, hvor vi stadig ikke udnytter de større muligheder for en fri tid. Siden 1930'erne er der sket en enorm udvikling i menneskers luksusbehov, og samfundet er blevet gennemkommercialiseret, hvilket har betydet, at lønarbejdet er blevet stadig mere udbredt til flere sfærer af samfundet. Den udbredte markedsgørelse har skabt tendenser til monopoldannelser samt fordelings- og økologiproblemer, hvilket har skabt grobunden for stadig flere statslige indgreb og reguleringer i økonomien. Derfor kan den eksisterende markedsgørelse og statsliggørelse ses som to sider af samme mønt.

Hohlenberg ville uden tvivl betegne nutidens kapitalistiske velfærdssamfund som et totalitært samfund med en for ham næsten utænkelig økonomisk og statslig tvang.

Hvorfor er vi langsomt blevet spundet ind i et stadig mere totalitært vækst- og overforbrugssamfund og ikke valgt at stoppe op og i højere grad udnytte de øgede fritidsmuligheder til menneskelig udvikling samt sikre en mere retfærdig fordeling af produktionsresultatet?

Hohlenberg så allerede i 1930'erne muligheden for, at mennesker ikke ville vælge de øgede muligheder for frihed. Han talte om "Menneskets Træghed" som en faktor, men mente også, at politikerne gjorde alt for at forhindre almindelige mennesker i at få del i overfloden. Endelig talte han om en "slavebundet intelligens", der argumenterede med, at man jo "skulle leve".

Et centralt element til at imødegå dette argument og bryde noget af den onde cirkel med tvang til lønarbejde og vækst var for Hohlenberg at sikre alle et ubetinget eksistensminimum, en løbende dividende af samfundsproduktionen.

Fordi det er gået meget anderledes og værre end Hohlenberg havde forudset med hensyn til markedsgørelsen af samfundet, ville nogle sikkert mene, at Hohlenberg kun er interessant som en særpræget historisk, politisk filosof, og at den videre markedsgørelse er et uundgåeligt led i udviklingen.

Jeg mener imidlertid, at Hohlenbergs ideer stadig har stor aktualitet. I dag er der så meget desto mere brug for at trænge den stigende markeds- og statsliggørelse i nutidens samfund tilbage. Her vil ideerne om en tregrening af samfundet, ideerne om en alternativ økonomi og basisindkomstideen stadig kunne være væsentlige inspirationskilder for udformning af mere konkrete reformer i det nuværende samfund.

Erik Christensen: Borger i tre verdener. Johannes Hohlenbergs økonomisk-politiske filosofi. Syddansk Universitetsforlag 2011. 144 s. 148 kr.